

Ivana Škevin

KOINEIZACIJA IZ SEMIOTIČKOGA KUTA, PRIMJER BETINSKOGA SEMIOTIČKOG PROSTORA

dr. sc. Ivana Škevin, Sveučilište u Zadru – Odjel za talijanistiku, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'282(497.5 Betina)

Znatan broj radova koji se bave opisima hrvatskih lokalnih govora otkriva da se oni pod utjecajem standardnoga jezika, jezičnih stavova mlađih govornika i drugih čimbenika mijenjaju i gube lokalni identitet i obilježnost. Ovaj rad, na primjeru betinskoga govora, takvim jezičnim promjenama prilazi sa stajališta uočavanja promjena semiotičkoga prostora u koji je govor uronjen i u interakciji s kojim funkcionira. Istraživanje je provedeno pomoću upitnika koji sadrži terminologiju posuda koje su se koristile ili se još uvijek koriste u svakodnevnoj uporabi, u maslinarstvu i u vinarstvu. Ispitanici su govornici životne dobi između 20 i 45 godina. Istraživanje je potvrdilo tezu da se govor Betine mijenja ne samo kao posljedica jezičnih stavova govornika već i zbog promjene semiotičkoga prostora koji je (bio) pertinentan betinskoj kulturi.

Ključne riječi: Betina; posude; koineizacija; semiosfera; tekst; granica

1. Uvod

Do jezičnih promjena ne dolazi samo zbog vanjskih jezičnih utjecaja, poput utjecaja drugih varijeteta s kojima neki varijetet dolazi u kontakt ili zbog stavova samih govornika, već i zbog mijenjanja kulture i semiotičkoga prostora u koji je varijetet uronjen i u interakciji s kojim funkcionira. Stoga ovaj rad tim promjenama pristupa istovremeno sa sociolingvističkoga i sa stajališta semiotike kulture. Kada se govori o dalmatinskim varijetetima poznato je da su kultura i jezik istočne obale Jadrana proizvod višestoljetne *kreolizacije*¹, „miješanja” italoromanskih i hrvatskih varijeteta i

¹ To je još jedan termin za „miješanje” jezika i kultura, koji je ponovno prisvojen i redefiniran u manjinskim diskursima i kulturnim studijama. Na Karibima i u Sjevernoj Americi predstavlja mješavinu afričkih i europskih kultura, dok u hispanskoj Americi *criollo* originalno označava ljude rođene na kontinentu, ali europskog podrijetla. Ovaj koncept naglašava vitalnost kako dominantne, tako i potlačene kulture u njihovu srazu ali i njihove mješavine, osporavajući tako Gobineauovo shvaćanje da miješanje rasa vodi u dekadenciju zbog nadvladanja nižeg elementa. (Mesić 2006: 246-7)

kultura. Betina, smještena na otoku Murteru, dijeli povijest i sudbinu sličnu onoj drugih malih mjesta na Jadranu koji su stoljećima bili smješteni na samim granicama velikih kulturnih zona. Za vrijeme i nakon stoljetnih „miješanja” formirao se i govor Betine koji pripada južnočakavskom ikavskom dijalektu. Taj govor je, između ostalog, karakterističan zbog kulture i prostora koje opisuje. U njemu su vidljive prakse, zanimanja i predmeti, poput onih vezanih za pomorstvo, maslinarstvo, vinarstvo, koje su govornici preuzeli od njima, u tom povijesnom trenutku, bliske mletačke kulture. Ono što se stoljećima kreoliziralo, danas prolazi destrukciju pod utjecajima globalizacijskih procesa i vanjskih jezičnih utjecaja. Betinski varijetet u svakodnevnom je kontaktu s nadregionalnim, odnosno standardnim varijetetom i s drugim susjednim varijetetima (Murter, Šibenik) za koje, zbog odnosa broja stanovnika, možemo reći da su dominantniji. *Koineizacija*² je posljedica sve učestalije i intenzivnije interakcije među govornicima koji govore varijetetima istog jezika uslijed koje, zbog prilagođavanja konverzacijskom kontekstu i situaciji, dolazi do jezičnog niveliranja. To u praksi znači gubitak (izumiranje) lokalno markiranih i autentičnih formi i struktura koje govornici na neki način (svjesno ili nesvjesno) percipiraju kao istaknute, nepravilne i stigmatizirane. Za koineizaciju su potrebne svega dvije ili tri generacije kako bi se ona završila. Rezultat tog procesa je *koine*, kompromisni i stabilizirani kontaktni varijetet koji nastaje miješanjem i ujednačavanjem karakteristika varijeteta u kontaktu, dovoljno sličnih i međusobno razumljivih. Ovom jezičnom fenomenu ne pristupamo samo iz perspektive promatrača jezičnih promjena već iz perspektive promatrača promjena kulture. Ključni termin istraživanja je *semiosfera* koji u semiotiku uvodi Jurij Mihajlovič Lotman i koji se odnosi na „*semiotički prostor* u koji je svaki jezik uronjen i u interakciji s kojim funkcionira. Operativni i neodvojivi mehanizam – jedinica semioze - nije jedan jezik, već cijeli semiotički prostor pertinentan nekoj kulturi”³. Prikazom rezultata istraživanja provedenih u Betini nastojat ćemo ilustrirati promjene semiotičkoga prostora u koji je jezik uronjen i koje svojom promjenom uzrokuju i jezične promjene. U nastavku će biti objašnjeni i drugi ključni pojmovi koje koristimo u radu, poput *teksta, granice, mikro i makrosemiosfere*.

2. Semiosfera

2.1. Konstrukcija⁴

Za semiotiku, kulture su semiosfere unutar kojih se komešaju tekstovi koji govore o drugim tekstovima, s ciljem da ih motiviraju, opišu, objasne, interpretiraju, vrjednuju,

² Više o koineizaciji donose Jutronic (2010: 30-31) i Kerswill (2002: 669-702).

³ Termin je predložio i u semiotiku kulture uveo ruski semiolog Jurij Mihajlovič Lotman godine 1984. Rad u kojem ga uvodi, s ruskog je na engleski preveden 2005. godine i nosi naslov *On the semiosphere* (Lotman 2005: 205).

⁴ U ovom se radu *konstrukcija* odnosi na rezultate *kreolizacije*, miješanja hrvatske i mletačke kulture i jezika, koja je započela krajem XV. stoljeća a čiji su rezultat vrlo specifične semiosfere. U njihovu posljednjem funkcionalnom obliku prenijeli su ih i opisali stariji govornici i govornice rođeni 20-ih godina XX. stoljeća.

izmijene, unište (Marrone 2011: V). Tekst je dio kulturnih dinamika koje (su)postoje u neprekidnom ispreplitanju s drugim tekstovima, drugim diskursima, drugim jezicima. Ona je cjelina i nijedan njen dio ne može funkcionirati odvojeno, ona je prostor izvan kojeg nije moguća semioza. Semiosfera je ogradena u odnosu na prostor koji je okružuje, koji je ili nesemiotičan ili koji pripada nekom drugom semiotičkom prostoru (Lotman 2005: 205). Pojam se rabi bilo u širem smislu kada se odnosi na cijelo polje značenja, bilo u užem kada se odnosi samo na jedan, određeni, specifični, lokalni semiotički prostor. Odnose unutar jedne semiosfere možemo prikazati hijerarhijski: u *makrosemiosferu* uronjeni su manji semiotički prostori *mikrosemiosfere*, koje imaju svoj zaseban život i svijet, koje funkcioniraju u interakciji sa sebi pertinentnom kulturom i pravilima. Iako su semiosfere ograničeni prostori, njihove *granice* su propusne. Funkcija semiotičke granice ista je kao i funkcija bilo koje membrane ili opne: ograničiti penetraciju i filtrirati i transformirati ono što je vanjsko u unutrašnje (Pezzini, Sedda: 2). Na taj je način semiosfera mletačke kulture penetrirala u dalmatinsku koja je filtrirala i u svoju kulturu preuzela ono njoj potrebno. Propusnost semiosfere vezuje se za nestabilnost *periferije* zbog njene dvojezične prirode. Granica postaje prostor kreolizacije u kojem dolazi do spajanja neizbježnog iz kojeg niču nove raznolikosti i u kojem se kao posljedica susreta-sudara prvih dviju generira nova, treća, hibridna ali jedinstvena kultura i njoj pripadajuće jezične strukture⁵. Možemo ga shvatiti kao realni, geografski i geopolitički prostor, ali i kao apstraktni prostor koji pokreće kulturu i u kojem dolazi do presjecanja kolektivnih memorija (Lotman 2006: 28-9). Nekadašnje prodiranje dalmatske a zatim mletačke kulture u hrvatsku stvorilo je vrlo specifične semiosfere u kojima su se za imenovanje referenata koristile posuđenice iz mletačkih govora ili pak iz dalmatskog. Odnos između semiosfera nije jednostavan, u igri su odnosi moći pa tako postoje dominantne semiosfere koje prenose svoje tekstove, a kroz njih i vlastite sustave vrijednosti, drugim semiosferama koje na taj način preuzimaju ulogu periferije (Pezzini, Sedda: 7-8). Dva su bitna čimbenika odredila da se posuđivanje odvija većinom smjerom iz mletačkog u hrvatski. Prvi je potreba: mletački govori i mletačka kultura posjedovali su sve ono što je tadašnjim hrvatskim govornicima na obali koji nisu toliko bili vični moru, maslini i lozi bilo neophodno sa stajališta jezika i sa stajališta materijalne kulture i prakse⁶. Drugi je prestiž: iako je mletačka civilizacija nudila hrvatskim primorskim govornicima upravo elemente koje su oni potrebovali, moguće je da do takve razmjene ne bi bilo došlo da mletačka kultura nije bila prestižnija i dominantnija. U komparativnim proučavanjima kulture prilično je raširen koncept prema kojem kulturološki utjecaj pretpostavlja da su kulture u doticaju dosegle neki određeni zajednički stupanj razvijenosti. Slično utječe na slično, u heterogenom repertoriju postojećih tekstova svaka kultura bira ono u čemu se i sama ogleda i ono u

Takve danas postoje samo u njihovoj kolektivnoj memoriji, jer od 60-ih godina XX. st., zbog posljedica političkih prilika i tendencija koje su uslijedile nakon Drugoga svjetskog rata, započinje njihova *destrukcija*.

⁵ Usp. Pezzini, Sedda: 3 i Lotman 2005: 205, 210, 215.

⁶ Postoje mišljenja da je dio leksika koji smještamo u mletački jezični sloj u biti dalmatsko-romanski koji se mletacizirao i izgubio svoj izvorni dalmatsko-romanski oblik.

čemu vidi samu sebe. Tako se hrvatska primorska kultura ogledala u dalmatsko-romanskoj i u mletačkoj jer im je zajednički bio interes za more, za ribarske alate, za brodove, masline, vinograde. Međutim, bilo bi pogrešno zanemariti činjenicu da je upravo razlika ona koja čini originalnu premisu kulturološkoga utjecaja. Kako bi prodrla u dalmatinski svijet, mletačka semiosfera morala je za njega prestati biti *vanjska*. Morala je naći sebi ime i mjesto u jeziku kulture u koji je prodrla izvana. Da bi se promijenila iz *tude* u *svoju*, ta se vanjska kultura morala podvrgnuti preimenovanju na jezik unutarnje kulture (Lotman 2005: 208-9). Govornici Betine i Dalmacije imenovali su od Mletaka posuđene predmete mletačkim terminima prilagođenima strukturi hrvatskoga jezika, jer se prodiranje izvana u sferu kulture ostvaruje putem imenovanja. „Vanjski događaji (...) ne utječu na čovjekovu svijest sve (...) dok ne dobiju semiotičku osmišljenost. Za čovjekovu misao postoji samo ono što ulazi u neki od njegovih jezika” (Lotman 1998: 159).

2.2. Destrukcija

Kao što je mletačka kultura prodirala u hrvatsku i dovela do stvaranja vrlo autentičnih i iznimno funkcionalnih semiotičkih prostora, danas na isti, iako možda agresivniji i progresivniji način hrvatska i globalna kultura prodiru u dalmatinsku. Početke destrukcije smještamo u 60-e godine XX. st. i ne vezujemo ih toliko za tehnološki napredak koliko za posljedice političkih stavova i tendencija nastalih nakon Drugog svjetskog rata u bivšoj Jugoslaviji, koje su počele udaljavati hrvatskoga seljaka od obrade zemlje, maslina i vinograda. Navedeni razlozi doveli su do brisanja ili mijenjanja semiotičkih prostora u interakciji s kojima je funkcionirao betinski govor. Semiosfera je cjelina i nijedan njen dio ne može funkcionirati odvojeno. Stoga, kada referent izađe iz uporabe a lema preživi ne potraje dugo da se i ona prestane koristiti jer se semiotički prostor promijenio i prekinuta je njihova međusobna interakcija, a funkcija izgubljena. Uskoro prestaje biti dio kolektivne memorije da bi na kraju sasvim nestala upravo zato što nije mogla funkcionirati izdvojena iz svoje cjeline, iz svoje semiosfere. Dakle, ove leme mogu funkcionirati jedino ako i kada su uronjene u semiotički kontinuum koji pokreće kulturni život čiji su dio (Pezzini, Sedda: 1). Izdvojene iz tog kontinuuma mijenjaju semiotički prostor kojem su pripadale: stvara se praznina koja to ostaje jer više ne postoji potreba da je se popuni ili se popuni nekim drugim referentom i pripadajućim izrazom. U oba slučaja semiosfera se mijenja. Do promjena dolazi zbog vanjskih jezičnih utjecaja, zbog promjene jezičnih stavova govornika, zbog mode i zbog prestiža i dominacije drugih kultura koje se komuniciraju kroz svima dostupne instrumente globalizacije kao što su internet i televizija. Budući da su mlađi govornici češći korisnici instrumenata globalizacije oni su ti koji na najizravnije načine mijenjaju semiotičke prostore, dok su stariji govornici oni koji teže stabilnosti i očuvanju tradicije.

3. Tekst

3.1. Tekst i njegova definicija

Semiotika kreće od pretpostavke da tekstovi nisu drugo doli različiti formalni mehanizmi zahvaljujući kojima kulture postoje i opstaju, neprestano komunicirajući i mijenjajući se. Ljudi svjesno upravljaju smislom razgovarajući međusobno. Istovremeno stvaraju i bezbrojne druge sustave smisla poput hrane, odijevanja, uređivanja kuće, hodanja, igranja, i njih ne prepoznaju kao tekstove. Nejezični znakovi postaju funkcije, ostajući istovremeno, više znakovi nego oni jezični (Marrone 2011: VIII). Oni su sekundarni modelativni sustavi pomoću kojih se modelira svijet i njegovi fragmenti. Sekundarni su u odnosu na prirodan jezik kojega Lotman naziva primarnim modelativnim sustavom (Lotman 2006: 136). Prirodan je jezik dugo bio najproučavaniji jezik i s njime smo uspoređivali sve druge znakovne sustave, a upravo je on ukorporiran u sustav kulture s kojim stvara kompleksnu ukupnost i bez kojeg ne bi imao smisla (Pezzini, Sedda: 5). Svaki fenomen može biti semiotički analiziran ako ima neku značenjsku vrijednost, ako ima ljudski i društveni smisao (Marrone 2011: XI). Lotman tvrdi da sve može imati ulogu teksta i da se sve može tretirati kao tekst (Lotman 2006: 48-9), naziva ga „prvim i osnovnim elementom kulture”⁷ i smatra da on nije neki stabilan predmet, s konstantnim oznakama, već funkcija.

3.2. Tekst u semiotičkom prostoru

Tekst u sebi može sadržavati jednu cijelu kulturu ili može biti efikasan stimulans za njezinu potpunu rekonstrukciju (Marrone 2011: 27). Analogno tomu, jedan kuhinjski predmet poput *pot* nije samo ‘lončić s ručkom iz kojeg se pije’ već manifestacija tradicije i običaja prema kojem bi se u *potu* „raslavila bevanda”, *pot* bi kružio oko stola i iz njega su pili svi koji su sjedili za tim stolom. Ako su analizirani tekst posude onda prestanak njihove uporabe tj. zamjena njihove primarne uporabne funkcije s npr. ukrasnom funkcijom rekonstruirati semiotički prostor a time i kulturu. Činjenica je da svaki tekst zrači svojom austom konteksta: ako ga izvučemo iz njegovog originalnog konteksta on stvara novi (usp. Marrone 2011: 30). Uzmimo primjer *kopanje* u kojoj se nekad mijesio kruh i koja je u kući, kuhinji ili kod pekarice imala funkciju kuhinjskoga, uporabnog predmeta, premjestimo li je u neku konobu ili kafić ona sebi stvara novi semiotički prostor u potpunosti odvojen od onog primarnog i preuzima funkciju ukrasnoga predmeta. Na ovaj način mijenja se semiosfera, mijenja se semiotički prostor pertinentan toj kulturi, a mijenja se i jezik koji je u njega uronjen i u interakciji s kojim funkcionira.

⁷ Il concetto di testo è sicuramente uno dei più importanti per la disciplina semiotica, tanto che (...) gli autori della Scuola di Tartu lo considerano „un elemento primo (unità di base) della cultura” (Lotman 2006: 46)

3.3. *Posude* kao tekst.

Predmet semiotičkoga proučavanja je svaki predmet koji se ponaša kao sredstvo jezičnoga opisa⁸, a predmet proučavanja ovoga rada je leksik kojim imenujemo posude od različitih materijala koje su se koristile ili se još uvijek koriste u kućanstvu, poljoprivredi, pomorstvu, maslinarstvu i vinogradarstvu, način na koji se stvorio semiotički prostor u kojem one funkcioniraju i način na koji se stvaraju drugačiji i drugi semiotički prostori u kojima komuniciraju na nove načine i poprimaju nove funkcije. Posude nisu obični uporabni predmeti koji stoje spremljeni na određenom mjestu u kuhinji ili u konobi i koje se po potrebi koriste, oni svojim postojanjem tekstualiziraju povijest, susret s drugim kulturama, navike i potrebe ljudi koji su se njima koristili i koji se njima još uvijek koriste. Analiziramo ih kao tekst jer u popisu od 56 lema nisu vidljivi samo prirodan jezik i riječi od kojih je 75% italomanskoga podrijetla⁹, već zato što su one kao tekst izgradile jednu povijest, one su memorija i život jedne kulture. U ovakvom tekstu je vidljivo ono što Lotman opisuje kao „performativni karakter jezika i jezični karakter prakse”¹⁰, kao i definicija teksta kao prvoga i osnovnog elementa kulture. Tekst je nerazumljiv ako ga ne usporedimo s kulturom čiji je dio, a posebno s ponašanjem i potrebama osoba razdoblja u kojem je nastao (Lotman 2006: 162). Upravo su u tim usporedbama vidljive promjene semiosfere. U vrijeme kada su nastale i kada su imenovane posude su imale drugačije značenje od onoga koje imaju danas. Primjerice, *kartilac* se nekad koristio za prenošenje povrća iz polja u kuću, danas je ta funkcija, iako još uvijek prisutna, rjeđa jer često vidimo *kartilac* u kojem je posađeno cvijeće. Na taj se način mijenja i prilagođava njegova uporabna funkcija.

4. Istraživanje

4.1. Upitnik

U istraživanju je sudjelovalo 8 ispitanika¹¹ koji pripadaju generaciji govornika između 20 i 45 godina starosti. Radi se o govornicima koji su izloženi globalizaciji, internetu, modi i svemu onome što dovedeno izvana, iz drugih semiofera, može uzrokovati destrukciju iznutra: u samoj semiosferi. Ispitivanje je provedeno pripremljenim upitnikom koji se temelji na opisima prikupljenim od starije generacije govornika¹² mjesta Betine, na *Rječniku govora otoka Murtera* autora Eda Jurage kao i

⁸ „The subject of semiotics is any object, which acts as a means of linguistic description”. (Lotman 2005: 206)

⁹ Etimološka analiza pokazala je da je od 56 lema 75% italomanskog podrijetla. Točnije, 7 je lema dalmatskoga, 34 leme su mletačkoga a 1 lema je talijanskog podrijetla. Jedna lema preuzeta je iz turskog a sve ostale, njih 13, pripadaju hrvatskom-čakavskom repertoriju.

¹⁰ „Il carattere performativo del linguaggio e il carattere linguistico delle pratiche. Atti espressivi ed espressioni attive” (Lotman 2006: 20).

¹¹ Istraživanju je provedeno u Betini krajem kolovoza i početkom rujna 2012. godine.

¹² Terensko je istraživanje koje je uključivalo ukupno šest ispitanika (najstarija ispitanica je 1922. godište, a najmlađi ispitanik je 1932. godište), uz povremene duže i kraće prekide, provedeno u razdoblju od lipnja,

neobjavljenoga kratkog rječnika Ive Bokana i Dalibora Lukina *Betinski nadimci i riči*. Upitnik se sastoji od ukupno 56 lema koje pripadaju semiosferi posuda od različitih materijala namijenjenih raznolikoj uporabi, koje su se koristile ili se još uvijek koriste pretežno u kućanstvu, maslinarstvu, vinogradarstvu, poljoprivredi i u pomorstvu.

4.2. Pristup tekstu i rezultatima

Ovim istraživanjem na primjeru semiosfere posuda, pokušali smo uvidjeti kako istraživana betinska semiosfera uspijeva očuvati svoju različitost i specifičnost u odnosu na vanjski nesemiotičan prostor ili prostor koji pripada drugim semiosferama, te kako uspijeva spriječiti unutarnju destrukciju. Do tih saznanja nastojali smo doći ispitujući mlađe Betinjane o posudama koje se koriste u kućanstvu, maslinarstvu, vinarstvu a u manjoj mjeri u pomorstvu i u poljoprivredi. Upitnik je pokazao da od ukupno 56 referenata, ispitanici/ce poznaju ukupno 65%, ali u svakodnevnome govoru ne koriste sve one koje poznaju. Među manje poznatim referentima postoje oni koji su bili poznati samo jednom ispitaniku, poput *fugere/hugere, gvantijere, koslate, mezina, pinjate, suska, buklje* ili nijednom, poput *lakomice*. Za sve navedene ne možemo reći da ih ispitanici ne poznaju jer referenti više nisu u upotrebi, postoje i drugi, jezični i nejezični razlozi koji uzrokuju nepoznavanje nekada svima poznatih referenata.

4.2.1. Princip istaknutosti i stavovi govornika

Princip istaknutosti jedna je od centralnih hipoteza kojom se sociolingvisti služe kada pokušavaju objasniti kretanja dijalektalnih promjena i koineizaciju. Jutronic (2010: 30-32) ga prilagođava na sljedeći način: „One dijalektalne karakteristike koje govornik standardnog jezika (a i dijalekta) osjeća kao društveno neprihvatljive ili istaknute, tj. kao neku vrstu pogreške, prve nestaju iz dijalekta. Stigmatizirane ili istaknute karakteristike odlaze brže, a manje stigmatizirane ili neistaknutije sporije”. U skupinu lema koju poznaje samo jedan ispitanik spada i *gvantijera* ‘tacna, poslužavnik’. Radi se o referentu koji u svojoj semiosferi ima funkciju koju je uvijek imao i koji svojim nestankom nije izmijenio semiotički prostor. Međutim, govornici ga ne poznaju pod tim nazivom, već za njega koriste šire poznatu riječ *tacna* ili rjeđe standardno hrvatski *poslužavnik*. Radi se o primjeru namjernoga ili nenamjernog izbjegavanja lokalno markiranih i autentičnih formi i struktura koje govornici na neki način (svjesno ili nesvjesno) percipiraju kao istaknute, nepravilne i stigmatizirane. Prema principu istaknutosti, ako govornik, najčešće mlađi govornik, ima na raspolaganju dva termina za isti referent, izabrat će onaj manje lokalno obilježeni, točnije onaj koji pripada hrvatskom standardu ili šire poznatom čakavskom repertoriju.

4.2.2. Promjena semiosfere

Koslatu, *mezin*, *pinjatu*, *susak* i *bukliju* u upitniku je prepoznao samo po jedan ispitanik. Možemo reći da ne znaju što su *susak* 'drveni sud za držanje tekućina za piće' i *buklija* 'drvena posuda za vino' jer slične drvene posude za piće više nisu u upotrebi. Isto zaključujemo i za *bujol* 'drveno vjedro koje služi za izbacivanje mora ili polijevanje broda' koji poznaju tri ispitanika a koji je izgubio svoju nekadašnju neophodnu funkciju na brodu. Gubitku funkcije i prestanku uporabe samog predmeta, prethodila je promjena konteksta, tj. slabljenje nekadašnje intenzivne orijentiranosti Betinjana moru. Dakle, nepoznavanje *suska*, *buklije* i *bujola* objašnjavamo promjenom semiotičkoga prostora. Radi se o prostoru koji je promijenjen uslijed modernizacije i prostoru u kojem ti referenti više ne zauzimaju ono mjesto koje su nekad zauzimali niti obavljaju nekadašnju funkciju. Upravo se to događa s *pajem*, 'drvenim ispolcem za izbacivanje mora iz broda'. Umjesto da *ispajaju* brod, mlađi će govornici brže i efikasnije izbaciti more iz broda pomoću pumpe ili akumulatora. *Fugera* ili *hugera* 'zemljana posuda za držanje žara' primjer je da je teško i gotovo nemoguće očuvati semiotički prostor jer je u većini domova peć na drva zamijenjena nekim modernijim oblikom grijanja, ili ako se i dalje koristi peć na drva posuda za držanje žara nije zemljana. Akceleracija vremena nas prisiljava da je pratimo i da adaptiramo vlastite prostore novima, da se priklonimo modama i novim tehnologijama, da svoje potrebe okrenemo novim izvorima zarade. S druge strane, iako sve rjeđe ili nikako vidamo *bukaru* 'veliku drvenu posudu, poput čaše, iz koje se pije vino', ona je ipak poznata svim ispitanicima. Što određuje poznavanje neke riječi bez obzira na njeno postojanje ili nepostojanje u semiotičkome prostoru u interakciji s kojim funkcionira? Radi li se o stilističkoj obilježenosti ili pak o principu općepoznatosti? Primjerice, neki se od ispitanika ne sjećaju kada su zadnji put vidjeli *kajin* ili *vrčinu* i da zbog toga te leme ne koriste u svakodnevnome govoru, ali jako dobro znaju o kojim predmetima se radi i bez problema ih znaju opisati i objasniti njihovu funkciju.

4.2.3. Mikrosemiosfera, mikrojezik

Unutar semiosfere postoje prostori u kojima se promjene i evolucija odvijaju različitom brzinom. Istraživani korpus pokazuje da je semiosfera kućanstva rezistentnija promjenama od semiosfere maslinarstva, vinarstva ili pomorstva što je razumljivo jer se mlađi govornici ne bave maslinarstvom ali je normalno da borave u kući pa su na taj način bolje upoznati s referentima koji ih okružuju. Vjerojatno nisu imali priliku vidjeti *koslatu* 'bačvu u kojoj se prevozi grožđe iz vinograda i koja se postavi vodoravno u *kar*', jer se grožđe već davno ne prenosi u *karovima*, ali *koslata* se danas umjesto u *karu* prevozi u traktoru ili na kamionu i napravljena je od drugog materijala, poput plastike ili cinka a ne od drva, ali je ipak i dalje *koslata*. U ovom se slučaju radi o specifičnosti mikrosemiosfere u koju je lema uronjena i u interakciji s kojom funkcionira. Radi se o mikrosemiosferi i o mikrojeziku koji bi mlađi govornici poznavali da se bave vinogradarstvom i vinarstvom kao što je bio slučaj s njihovim djedovima i bakama.

4.2.4. Čakavski repertorij i semantička prozirnost

Spomenuli smo primjer *gvantijere* čije značenje je poznao samo jedan ispitanik usprkos činjenici da je referent u svakodnevnoj uporabi. Antiteza *gvantijeri* je opće poznata *teča* 'zdjela', dakle predmet u čestoj uporabi u kućanstvu. Činjenicu da je poznaju svi ispitanici objašnjavamo time da čini dio šireg čakavskog repertorija, čakavske semiosfere, a nije ograničena samo na betinsku. *Murtarić* 'kameni sud do litre u kojem se čuvalo ulje' poznaju samo tri ispitanika dok njenu hrvatsku istoznačnicu *kamenica* poznaju svi ispitanici što objašnjavamo semantičkom prozornošću i bliskošću hrvatskom standardu.

5. Zaključak

Istraživanje je potvrdilo polaznu tezu da uzrok jezičnih promjena nisu isključivo utjecaji drugih varijeteta i stavovi govornika, već da su uzrok tomu i promjene samoga semiotičkog prostora. Uzroci njihovog mijenjanja izvanjezične su prirode a kreću se od političkih stavova, tehnološkog napretka, novih ekonomskih i društvenih potreba do mode. Oni su nepredvidljivi u odnosu na tradiciju, upliću se u dinamiku kulturnoga, a posljedično i jezičnoga razvoja. Jezične promjene i promjene semiotičkoga prostora nisu sinhroni procesi što je vidljivo u primjerima *kajina* ili *bukare*, koje govornici poznaju iako su predmeti nestali iz uporabe. U drugim se primjerima, poput *bujola*, *suska* i *buklije*, čini da promjena semiotičkoga prostora brže utječe na jezičnu promjenu, jer govornici ne poznaju ni predmet ni riječ. Principom istaknutosti objašnjavamo nepoznavanje lema poput *gvantijere* usprkos činjenici da je njena funkcija u semiotičkom prostoru ostala ista, a pripadnošću široj čakavskoj i hrvatskoj makrosemioferi poznavanje lema poput *teče* ili *kamenice*. Iako semiosfere funkcioniraju na način da se oslanjaju na druge semiosfere, semiotička granica ponekad nije dovoljno propusna pa su neki referenti koji pripadaju izuzetno specijaliziranom semiotičkom prostoru mikrosemiosfere nepoznati većem broju govornika (*lakomica*, *koslata*).

6. Glosar

băčva *f* (vin.) < prasl. **bъči* (HEncR 79)

badanj *m* (vin.) 'posuda u kojoj se *kuha* grožde' < prasl. **bъdbъnъ* (HEncR 80)

băja *f* (masl.) 'manja drvena posuda, dolje užeg, gore šireg oboda, nalik *mastaču*, ali manja i bez ručica, služi za namakanje maslina u moru, za taloženje ulja i sl.' < mlet. *baia* (VMGD 12)

bariło *n* (vin.) 'drvena bačva od oko 60 lit.', 'mjera za tekućinu' < mlet. *baril*, *barila* 'vaso di legno a doghe' (BOE 65)

bicerin *m* (kuć.) 'čašica za rakiju i liker' < mlet. *bicerin*, *biciaréin* (VG 90).

bôca *f* (kuć.) < mlet. *bozza* 'misura di liquidi' (BOE 96).

- bocūn** *m* (kuć.) 'boca uska grla, a široka dna, služi za posluživanje i držanje vina', *dem. bocunič* < mlet. *bozzon* 'boccia grande di vetro' (BOE 96)
- botujūn** *m* (kuć./vin.) 'velika staklena posuda kruškolika oblika obično opletena prućem', **butija** *f* 'boca (gola ili pletena)' < mlet. *botiglia* 'bottiglia' (BOE 95)
- brēnda** *f* (vin.) 'plosnata drvena posuda za vodu ili za grožđe koja se nosila na leđima ili na tovaru' < mlet. *brenta* 'recipiente di legno per il trasporto a spalla del vino' (VG 115)
- brōka** *f* (kuć.) 'lonac s dvije ručke' < mlet. *broca* 'vaso o boccale' (BOE 100, JEtI I 71)
- bruncīn** *m* (kuć.) 'veliki valjkasti lonac s ručkom (*povrslom*)' < mlet. *bronzin* 'pentola di bronzo, arnese da cucina, che serve all'uso di cuocere le vivande, appeso alla catena' (BOE 102).
- bujō(l)** *m* (pom.) 'drveno vjedro s dva uha kroz koje se provuče konop da se može grabiti more ili voda. Služi za izbacivanje mora ili za polijevanje broda' < tršč. *buiol* 'secchio di legno a doghe' (GDDT 100)
- bukāra** *f* (kuć./vin.) 'velika drvena posuda, poput čaše, iz koje se pije vino' < mlet. *bucàra* '(...) vaso ragionevolmente grande di legno, in cui si mesce acqua e vino, e va girando all'intorno di bocca in bocca, per fino a tanto che è vuoto' (VDVD 36)
- buklija** *f* (vin.) 'pljosnata drvena posuda za vino' < ngrč. *bokalion* (HEncR 157)
- burāča** *f* (vin.) 'vreća od kože u kojoj se drži vino' < mlet. *boracia* (GDDT 85, VG 105), *borachia* 'borraccia, fiasca di cuoio che usavano i viandanti, da riporvi il vino' (BOE 91)
- čikara** *f* (kuć.) 'šalica' < mlet. *chìcara f* 'vasetto notissimo per uso di bere cioccolatta, caffè e simili' (BOE 166)
- damijāna** *f* (vin.) 'velika opletena staklena posuda' < mlet. *damegiàna* 'specie di fiasco grande di vetro, per lo più rivestito di paglia o di vimini, per uso di conservar vino o altri liquori' (BOE 28)
- fugēra, hugēra** *f* (kuć.) 'zemljana posuda za držanje žara' < mlet. *foghèra* 'vaso di ferro o di rame o d'argento, dove si tien accesa la brace' (BOE 277)
- gvantijēra** *f* (kuć.) 'poslužavnik' < mlet. *guantièra* 'vassoio, bacino d'argento o anche di latta inverniciata o di legno, da riporvi sopra o portare chicchere da caffè ed altro' (BOE 320)
- kāca** *f* (vin./masl.) 'široki drveni sud' < tal. *cazza* (HEncR 541)
- kajīn** *m* (kuć.) 'lavor; široka plitka posuda za pranje' < *cain* 'catino, bacino' (BOE 116)
- kāmenica** *f* (masl.) 'velika kamena posuda za ulje' < izv. od *kamen* (HEncR 547)
- karatē** *m* (vin.) 'bačvica', *dem. karatèlic* < mlet. *caratèlo* 'botticella' (BOE 136)
- kartī, kartīlac** *m* (polj.) 'ovalna košara ravna dna pletena od pruća s ručicom' < lat. *CARTALLUS* 'cesta', bliža etimologija nesigurna (SKOK II 54)
- kōgula** *f* (kuć.) 'posudica za kuhanje kave' < mlet. *cogoma da caffè* 'cocoma o vaso in cui si fa bollire il caffè' (BOE 177-8)

- kõha** *f* (kuć.) 'vrsta košare' < mlet. *cofa* 'corba, paniera, cesto', (BOE 176, GDDT 163)
- koñstra** *f* (kuć.) 'vrsta košare' < dalmatski < lat. CANĪSTRU(M) < gr. *kánastron* < *kánna* 'canna' (DELIcd)
- kopànja** *f* (kuć.) 'nizak i ovalan drveni sud izduben u jednom komadu u kojemu se mijesi tijesto; načev' (RGOM 136) < prasl. **kopanь* (HEncR 610)
- kõslata** *f* (vin.) 'bačva u kojoj se prevozi grožđe iz vinograda; *koslata* se postavi vodoravno u *kar*' < dalmatski < lat. CASTĒLLUM 'dvorac' (SKOK II 163)
- kõš** *m* (vin.) 'posuda u kojoj se *masti* grožđe'; 'velika posuda u koju su se stavljale masline' < prasl. i stsl. *košb* (HEncR 618)
- kotlènica** *f* (kuć.) 'veći lonac valjkastog oblika pri vrhu sužen' < prasl. i stsl. *kotьlbь* 'kotoa' (HEncR 619)
- lakòmica** *f* (vin.) 'niska drvena bačvica koja se koristila za pretakanje vina' < možda od *lakom* 'gramziv, neumjeren' < prasl. **olkomь* (HEncR 656)
- loštijèra** *f* (kuć.) 'posuda za pečenje' < mlet. *rostiera* od *rostir* 'arrostire, fare arrosto' (BOE 585, JEtI II 146)
- mastāč** *m* (vin.) 'drvena posuda u koju se stavljalo grožđe, ima uši'. < dalmatski < lat. MŪSTU(M) (DELIcd)
- maštè** *m* (kuć.) 'kabao' < mlet. *mastèla* 'conca, vaso di legno fatto a doghe e cerchiato, che serve segnatamente a far il bucato' (BOE 404)
- mezìn** *m* (vin./masl.) 'drveni sud od 50 litara' < mlet. *mezo* 'mezzo, centro, metà' (BOE 415)
- mìh** *m*, **mišìna** *f* (vin.) 'vreća od osušene ovčje kože u kojoj se drži vino' < prasl. i stsl. *měxbь* 'vreća' (HEncR 739)
- murtār** *m* (masl./polj./rib.) 'okrugli kamen u kojem se *orzalo* žito ili tukla *mrta* (*Pistacia lentiscus*) za *tanganje* mreža', **murtarič** *m* 'manji kameni sud do litre' < dalmatski < lat. MORTĀRIU(M) 'mortaio' (DELIcd)
- otakāč** *m* (vin.) 'niska bačva u koju se pretače vino' < izv. od *tok*, *teći* < prasl. **tokь* (HEncR 1334)
- pāj** *m* (masl.) 'drveni ispolac za vadenje ulja' (pom.); 'drveni ispolac za izbacivanje mora iz broda' < mlet. *pagia* 'slama' (BOE 462)
- pičõna** *f* (kuć.) 'časa od *late* s ručkom' < mlet. *piciona* 'recipiente di lata legato ad uno spago per attingere acqua dalla botticella', 'bicchiere metallico dei marinai' (GDDT 462, JEtI III 32)
- pijāt** *m* (kuć.) 'tanjur' < mlet. *piato* *m* 'vaso quasi piano per portar in tavola le vivande' (BOE 504)
- pinjāta** *f* (kuć.) 'lonac, obično zemljani' < mlet. *pignata* 'pentola' (BOE 509, JEtI III 37)
- pitār** *m* (kuć./polj.) 'lonac za cvijeće' < mlet. *pitèr* 'vaso da fiori' (BOE 514)

- pòt** *m* (kuć.) ‘metalna čaša ili lončić s ručicom’, *dem potič* < mlet. *poto* ‘bicchiere di metallo per attingere o bere’ (GDDT 490)
- pršūra** *f* (kuć.) ‘tava, tiganj’ < dalmatski < lat. *FRIXORIA* ‘tava za prženje’ (JEtI III 81, 82, 93)
- ramîna** *f* (masl.) ‘vrsta posude (koristi se u uljari, u nju se iz *makine* cijedi ulje’ < mlet. *ramina* ‘vaso di rame’ (BOE 551)
- sîgaj** *m* (polj./kuć.) ‘limena posuda (vjedro) za nošenje vode s ručicom i s konopcem za vađenje vode iz bunara’ < mlet. *secchio* ‘secchio’ (BOE 639, JEtI III 160)
- spřta** *f* (polj.) ‘okrugla pletena košara’ < dalmatski < lat. *SPORTA* (SKOK III 313) ili grč. σπύρτος ‘brnistra’ (JEtI III 186)
- sûsak** *m* (kuć.) ‘drveni sud za držanje tekućina za piće’ < tur. *susak* ‘Holzbecher’, *suslik* ‘žed’ (JEtI III 201, SKOK III 365)
- těča** *f* (kuć.) ‘metalna niska kuhinjska posuda, zdjela u kojoj se kuha’ < mlet. *techia* ‘tegame, vaso di terra piatto con orlo alto, per uso di cuocer vivande’ (BOE 739)
- terîna** *f* (kuć.) ‘zdjela od emajla’ < tal. *terrina* ‘isto’ (DELlCd)
- tinàc** *m* (vin.) ‘manja kada, nalik *mastaču*, ali manja, bez ušiju’ < mlet. *tinazzo* ‘vaso notissimo, più o meno grande, fatto a doghe, il qual serve all’uso di farvi bollire il mosto colla sua grassa, per farne il vino’ (BOE 749)
- vâž** *m* (masl.) ‘otvorena okrugla posuda (u koju se prelijevalo ulje iz *ramine*)’, ‘okrugla posuda različitih veličina i dimenzija’ < mlet. *vaso* (BOE 780)
- vřčina** *f* (kuć.) ‘noćna posuda’ < augmen. od *vřč* < prasl. **vřčb* (HEncR 1441)
- zalivâc** *m* (polj.) ‘zaljevač’ < deverbale od *zalijevati* < prasl. i stsl. *liti* (HEncR 1468)

Literatura

- Anić, Vladimir et al., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, Novi liber, 2004. (HEncR)
- Boerio, Giuseppe, *Dizionario del dialetto veneziano*, Giunti, Firenze, 1998. (BOE)
- Cortelazzo, Manlio, Zolli, Paolo, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 1999. (DELlCd)
- Doria, Mario, *Grande dizionario del dialetto triestino, storico etimologico fraseologico*, Il Meridiano, Trieste, 1987. (GDDT)
- Juraga, Edo, *Rječnik govora otoka Murtera*, Ogranak Matice hrvatske Murter, Županijski muzej Šibenik, Murter – Šibenik, 2010. (RGOM)
- Jutronić, Dunja, *Spliski govor: od vapura do trajekta: po čemu će nas pripoznavat*, Naklada Bošković, Split, 2010.
- Kerswill, Paul, „Koineization and Accommodation” u Chambers, J.K., Peter Trudgill, Natalie Schilling-Estes. *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford, Blackwell, 2002., str. 669-702.

- Lotman, Jurij Michajlovič, *Tesi per una semiotica delle culture*, a cura di Franciscu Sedda, Meltemi, Roma, 2006
- Lotman, Jurij Mihajlovič, „On the semiosphere”, *Sign Systems Studies* 33.1., 2005. URL: <http://www.ut.ee/SOSE/sss/Lotman331.pdf>. (26. 1. 2013.)
- Lotman, Jurij Mihajlovič, *Kultura i eksplozija*, Zagreb, Alfa, 1998.
- Marrone, Gianfranco, *Introduzione alla semiotica del testo*, Laterza, Roma-Bari, 2011.
- Mesić, Milan, *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*, Zagreb, Školska knjiga, 2006.
- Miotto, Luigi, *Il vocabolario del dialetto veneto-dalmata*, Lint, Trieste, 1991. (VDVD).
- Pezzini, Isabella, Sedda, Franciscu, „Semiosfera”, *Cultural Studies. it*, URL: <http://ebookbrowse.com/13-50-16-semiosfera-pezzini-sedda-pdf-d162815925> (8. 2. 2013.)
- Rosamani, Enrico, *Vocabolario marinaresco giuliano-dalmata*, Olschki, Firenze, 1975. (VMGD)
- Rosamani, Enrico, *Vocabolario Giuliano*, Lint, Bologna, 1990. (VG)
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*, JAZU, Zagreb, 1971.-1974. (SKOK, I, II, III).
- Škevin, Ivana, „Između arhaičnog (romanskog) i standardnog (hrvatskog) jezičnog elementa: koineizacija otočnih varijeteta”, u: *Aktualna istraživanja u primijenjenoj lingvistici*, Zbornik radova s 25. međunarodnog skupa HDPL-a održanog 12.-14. svibnja 2011. u Osijeku, HDPL, Osijek, 2012., str. 171-184.
- Vinja, Vojmir, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, I-III*, HAZU i Školska knjiga, Zagreb, 1998.-2004. (JETi I, II, III).

SUMMARY

Ivana Škevin

KOINEIZATION FROM A SEMIOTIC PERSPECTIVE, EXAMPLE OF THE SEMIOTIC SPACE OF BETINA

Betina's variety, like other Čakavian varieties in Dalmatia, while in contact with other more dominant dialectal varieties or the Croatian standard variety, as a consequence of the language accommodation, loses its most salient characteristics which cause the creation of a new koine. This paper proposes a semiotic approach to the problem of dialectal stratification and assumes that the koineization occurs not only because of the above mentioned, and by many known sociolinguists confirmed reasons, but also as a consequence of alteration and transformation of the semiosphere. In Lotmanian terms, a semiosphere is the semiotic space of the culture in question. Without the semiosphere, language not only does not function, it does not exist. The analysis was conducted on a selected lexical corpus of 56 words that name different kinds of containers used in households or in agriculture (pots, dishes, baskets) mostly of Romance origin and it involved interviews with speakers between the age of 20 and 45 living in Betina. The research confirmed that in Betina, particularly in the vocabulary of young speakers, the Romance elements are rapidly disappearing not only as a consequence of speakers' attitudes but also as a consequence of a rapid disappearance of human practices and cultural objects that once had an important role and which used to create very particular and distinctive semiotic spaces.

Key words: *Betina; containers; koineization; semiosphere; text; semiotic border*